

Steven Tötösy de Zepetnek

European Academy of Sciences and Arts & Sichuan University

Periférikusságok: „Kisebb” irodalmak, nőirodalom és Csicseri Orosz Adrienne regényei¹

Jelen tanulmányomnak elméleti háttere több perspektíva kombinációjából áll, amelyek főképpen az összehasonlító irodalom- és kultúratudomány [comparative literature & comparative cultural studies] talaján állnak. Az összehasonlító kultúratudomány „olyan tudományterület, ahol az összehasonlító irodalomtudománynak [comparative literature] és a kultúratudománynak [comparative cultural studies] a válogatott elvei egyesülnek, azaz ahol a kultúra és a kulturális produktumok tanulmányozása – így például az irodalom, a kommunikáció, a média, a művészetek tanulmányozása – egy kontextuális és relációs konstrukcióban, többféle módszerrel és megközelítésben, interdiszciplinárisan zajlik, és, ha szükséges, akár csapatmunkában is. Az összehasonlító kultúratudományban a kultúrában zajló kommunikatív cselekvés(ek) folyamata és ezeknek a folyamatoknak a mikéntje az, ami a kutatás és vizsgálat fő tárgya” (Tötösy de Zepetnek 1999a, 13-15). Fontos megjegyezni, hogy az összehasonlító kultúratudomány művelőinek egyik tudományterülete az ún. „Másik” („Other”) jelentősége és problematikája, ami a jelen tanulmány témaválasztását tekintve (ami a „periferális” avagy „kisebb” irodalmak és a nőirodalom kérdésköre) az összehasonlító kultúratudomány kilencedik elvét reprezentálja. Ez szellemi (és pedagógiai) okot ad arra, hogy érvényesítsük a Másiknak – azaz, jelen esetben, a női irodalomnak és a „kisebb” irodalmaknak – az elismerését és beemelését (Tötösy de Zepetnek 1999a, 13). Tanulmányom elméleti kiindulópontjai, illetve háttere továbbá magukban foglalják Cao Shunqing variáció elméletét [variation theory] is, mivel a két elméleti keret kombinációja lehetővé teszi, hogy több figyelmet fordítsunk a „periferálisnak” a problematikájára, tekintettel mind a magyar irodalomra mint „kisebb” irodalomra (lásd Tötösy de Zepetnek 1999b), mind pedig a nőirodalomra (a „periférikusság” és az európai irodalom témájához lásd D’haen 2013; Juvan 2013). Cao szerint „a

¹ Az eredeti szöveg a fordítással egy időben jelenik meg: „Peripherality: ‘Minor’ Literatures, Women’s Literature, and Adrienne Orosz de Csicseri’s Novels.” *Examples of the Formation and Variations of World Literatures*. Ed. Shunqing Cao and Steven Tötösy de Zepetnek. Special Issue June 2021. [Cultura: International Journal of Philosophy of Culture and Axiology](#). Köszönjük a Kiadónak és Steven Tötösy de Zepetneknek, hogy hozzájárultak a magyar nyelvű közléshez.

változatok tanulmányozása az összehasonlító irodalomtudományban egy új perspektívát jelent a hatástanulmányok [influence studies] területén, pozitivistá alapokon. A variációelmélet objektív módon tanulmányozza az irodalom dinamikus fejlődését, a változatok révén behatol az irodalom fejlődési folyamatába, és a francia pozitivizmust kombinálja a változatok vizsgálatával” (Cao 2013, 43; lásd még Cao és Han 2017). Végül, de nem utolsósorban, munkám további célja, hogy – nőirodalommal dolgozva és arról írva – az erotikus elbeszélésmódot is említsem (ehhez lásd még Tötösy de Zepetnek 2006; 2014).

Az összehasonlító kultúratudomány és variáció elmélet fentebb említett elméleti perspektívái alapján az itt következő tanulmány egy olyan magyar n íróról szól, akinek a munkái manapság kevéssé ismertek, holott megjelenésük idején jól fogadta őket mind a kritika, mind a közvélemény. Csicseri Orosz Adrienne (1878-1934) három regényt jelentetett meg: a 109 oldalas *Czinizmus és idealizmust* 1900-ban, a 172 oldalas *Bozóthy Nóra grófnőt* 1907-ben, a 132 oldalas *Róma diadala. Keresztény-szociális regény* címűt pedig szintén 1907-ben. Ezen kívül publikált egy 132 oldalas színdarabot is *A két házasság* címmel, amit először 1908-ban állítottak színpadra Nagyváradon, úgy, hogy Orosz maga játszotta az egyik szereplőt (*Az Ujság* 1908). A regények ma már beszerezhetetlenek, leszámítva a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Levéltár egyedi példányait, és tudtommal az 1908-as színdarabjából egyáltalán nem maradt kéziratbeli vagy nyomtatott példány. Műveinek egyikét sem fordították le idegen nyelvre. Tanulmány sem készült Orosz irodalmi munkásságáról: Orosz szerzőségi adatai ugyan felbukkannak néhány bibliográfiában (lásd pl. Diera, Mészáros, és Zsadányi 2011, 214), de ezek nem tartalmazzak a szerzőről semmiféle információt. Összegezve, Orosz regényei iránti érdeklődésemet három szempont mozgatja: 1) a nőszerzők „újra-felfedezésének” fontossága, különös tekintettel a „kisebb” irodalmakra, 2) erotika és erotikus elbeszélésmód (narráció) a magyar irodalomban (ami a 19. századig ritkaságszámba ment, lásd erről Borgos 2006; Kádár 1997; 2014; Tötösy de Zepetnek 2006; 2014; Varga 2010) és 3) a 19. és kora 20. századbeli magyar nőírók (proto)feminista perspektívái (lásd pl. Tötösy de Zepetnek 1993, 1996).

Mai olvasók számára Orosz családneve némi magyarázatra szorul, ugyanis két változata van a családnévnek: az egyik a „Csicseri Orosz” a másik pedig a magyar történelmi nemesség latin változatú családnév írása (Magyarország adminisztrációs nyelve 1844-ig latin volt), „Orosz de Csicser”. Az Oroszt említő hivatkozások és publikációk mindkét változatot használják. „Orosz de Csicser” és „Csicseri Orosz” egyaránt egy *praedicatumot* tartalmaznak, amely egy uralkodó által adományozott földbirtok földrajzi helynevét jelöli (ennek magyarázatát lásd pl. Tötösy de Zepetnek 2010a).

Fontos az is, hogy Orosz, családja kívánsága ellenére, valódi családnévén publikálta a műveit (d.t. 1918, 6) és nem egy alias néven. Továbbá Orosz társadalmi háttere is fontos, mind az általa megjelentetett regények, mind pedig Orosz élettörténete szempontjából. A Csicseri Orosz család történelmi nemes család mely 1107-ben az orosz-származású Friedrich de Checher személyében költözik Magyarországra (lásd Oláh 1992, 31.; Nagy 1857-1868, 8:269) és a századok folyamán a családtagok földbirtokosok, királyi és megyei tisztviselők, jogászok és hasonló az ország különböző részein (mármost az 1920 előtti „Nagy-Magyarország” különböző megyéiben). Orosz Adrienne apja, Béla (1852-1881) huszárkapitány, aki szerencsejáték-adósságai miatt 1881-ben öngyilkos Ostendében (Belgium) és anyja, Csokalyi Fényes Róza (1860-1905), egy másik régi család sarja (a Fényes és Orosz családok szemelt történeti forrásait és genealógiáit lásd Tötösy de Zepetnek 2010b).

Orosz Adrienne 1878-ban született Debrecenben és 1934-ben halt meg Berlinben. Kislánykorától kezdve érdekelte az irodalom és több újságcikk fennmaradt, ami arról tudósít, hogy Orosz különféle eseményeken szavalt és időnként színpadi műsorokban is szerepelt, amikben énekelt és szerepelt is (pl. *Magyar Nemzet* 1903). Orosznak talán hányatott gyerekkora lehetett apja szerencsejáték-szenvedélye miatt és talán ennek köszönhetően kezdett már igen korán érdeklődni társadalmi kérdések iránt, ami rendszerint kívül esett az ő rangjabeli fiatal lányok érdeklődési körén. 1908-ban Orosz feleségül ment báró Királyfiak Jeszenák Pálhoz (1882-1944), aki földbirtokos és huszárkapitány volt. 1917-ben váltak el és előbb négy gyerekük született: Adrienne (1909-?), Béla (1911-1981), Melinda (1912-1912), és Melinda (1915-1945). Érdekes, hogy Orosz Adrienne és Jeszenák Pál lánya, Orosz Adrienne (1909-?) irodalomtudós lett, aki 1934-ben francia irodalomból doktorált a Debreceni Tudományegyetemen. Másik lányuk, Melinda (1915-1945) Bellusi Baross Antal (1896-?) bírónak ment feleségül. Idősebb Orosz Adrienne-nek volt egy bátyja, Géza (1879-1915), megyei tisztviselő, aki az orosz fronton esett el az első világháborúban (lásd Tötösy de Zepetnek 2010b).

Orosz az első regényét, a *Czínizmus és idealizmust* 1900-ban publikálta és az újságok nemcsak azt vették észre, hogy a szerző még csak huszonkét éves, hanem azt is, hogy a regény azért is kivételes, mivel nő írta: „Soha ilyet! Egy fiatal lány regényt ír!” (*Borsod* 1900, 133). A regény a 19. század utolsó évtizedében játszódik, amikor Fülöp orléans-i herceg igényt támasztott a francia trónra és sok-sok szereplő folytat benne hosszú beszélgetéseket arról, hogy milyen érvek is szólnak a monarchia intézménye mellett. Míg a regény fogadtatása legtöbbször pozitív volt, egy esetben az újságíró a regény premisszáját kritizálta, mondván, a szerző épp a lényegét nem veszi észre, mivel az a célkitűzése, hogy a cinizmust és az idealizmust egyenrangúnak és egymáshoz hasonlóknak láttassa, egy elhibázott elképzelés, aminek az az oka,

hogy a szerző még fiatal, és híján van a műveltségnek és élettapasztalatnak (*Borsod* 1900). Az újságíró Orosz helyszínválasztását is kritikával illette, mondván, a szerzőnek a francia monarchiát támogató „magasröptű” ideáljai jobban mutattak volna Magyarországon. Mint szó volt róla, Orosz regényeit pozitívan fogadta a kritika, noha volt legalább egy cikk, amiben a két 1907-ben megjelent regény, a *Bozóthy Nóra grófnő* és a *Róma diadala* erős kritikát kapott azon az alapon, hogy a két szöveg „méreg” lenne az ifjú olvasók számára, és hogy a felnőtt olvasó csak „mosolyogna” rajtuk (*Heti Szemle* 1907).

Úgy tűnik, hogy a korabeli újságírók (akik egy része irodalomkritikus is lehetett) felületesen olvasta a *Czinizmus és idealizmust*, hiszen egyikük sem utalt azokra a részekre, ahol Orosz szemlátomást proto-feminista véleményt és erotikát írt meg. Így például a főszereplő Camille grófnőt úgy írja le a regény, mint aki „új nő”, részben arra alapozva, hogy az anyja amerikai milliomosnő (Orosz 1900, 12, 34; az „új nő” elképzeléséhez és történetéhez lásd pl. Showalter 1993), és Camille inkább szeretője lesz későbbi férjének, mintsem feleségül menne hozzá, mivel jobban szeretne „szabad” maradni azoktól a személyes és társadalmi kötöttségektől, amikkel a házasság jár (Orosz 1900, 29, 38). A Camille és szeretője-későbbi férje, Richard közti különbség is számtalanszor előkerül: Camille huszonegy, Richard pedig harmincöt éves (Orosz 1900, 20, 25), bár a 19. században és a 20. század elején arisztokrata körökben bevettnek számított, hogy a férj jó tíz évvel idősebb házastársánál. A regény, érdekes módon, Vajai Vay Lillának (1860-1941) van ajánlva, aki báró Veróczei Pejacsevich Tódor (1855-1928) Horvátország kormányzójához ment feleségül és aki elismert zongoraművész is volt és a klasszikus zene támogatója (lásd m.r. 1903). Az ajánlás szerintem Orosz törekvését tükrözi, hogy a társadalom felsőbb körei is elismerjék írói tevékenységét. Mindent egybevetve, a regény semmi olyasmi rendkívüli eszmét vagy szemszöveget nem sugall, ami felkészíthette volna olvasóit vagy kritikusokat Orosz későbbi problémáira.

Orosz második regénye, a *Róma diadala. Keresztény-szociális regény* 1907-ben jelent meg, és szintén 1907-ben a harmadik regény, a *Bozóthy Nóra grófnő*. A *Róma diadala* „hagyományos” szöveg abban az értelemben, hogy nincs benne semmiféle halvány utalás sem olyan cselekményekre – vagy a velük szemben felhozott ellenvetésekre –, amelyek „vitatottnak” számíthatnának a szöveg olvasói vagy kritikusai számára. A regény két lánytestvéréről szól, akiknek számtalan dologban eltér a véleménye, és a férjeikről, akik közül az egyik római katolikus, a másik protestáns, és a bonyodalmakról, amit mindez okoz a főszereplők kapcsolatában egymással és a szüleikkel. Orosz harmadik regénye, a *Bozóthy Nóra grófnő* lesz az, ami két egyáltalán nem vitatott regény után elmozdulást hoz. Ez az új perspektívák irányába történő elmozdulás már a könyvborítón is jól látszik: a borítókép egy hosszú vöröshajú fiatal lányt

ábrázol, fedetlen vállakkal, és részben fedetlen keblekkel is, hosszú ruhában, amint átöleli egy idős, szarvakat viselő faun szobrát. A regény másik érdekes vonása, hogy van benne előszó is, amiben Orosz azt írja, hogy nem áll szándékában, hogy az olvasók kegyeibe ajánlja a könyvet, mindenki ítélje meg úgy, ahogy akarja, akár „halálbüntetést” is kiszabva arra, amit írt. Azt is hozzáteszi, hogy megengedheti magának ezt a véleményt anélkül, hogy meg kéne tagadnia az udvariasságot, mivel ő "úrinőnek" született. Az előszó legutolsó mondatában Orosz elnézést kér az olvasóitól azért, amiért nyomdába adta kéziratát. A *Bozóthy Nóra grófnő* egy arisztokrata nőről szól, aki mindenféle érzelmi, mentális és szexuális megpróbáltatáson megy keresztül báró Barkay Sándorral kötött házassága előtt. A *Róma diadalához* hasonlóan a *Bozóthy Nóra grófnő*ben is két lánytestvér a főszereplő, Nóra és Edith, akik nem kedvelik (inkább utálják) egymást. Nagy köztük a különbség, és Edith meg van győződve arról, hogy a húga szebb nála, és a neheztelése végig érződik az események elbeszélése során. A szöveg egy jelenettel kezdődik, ahol az idősebbik lánytestvér, Edith egy orvosprofesszorral konzultál a húgáról, Nóráról. A szöveg tele van a pszichológia és pszichiátria korabeli alakjaira történő utalásokkal, így például utal Freud Sigmundra, von Krafft-Ebing Richardra, a csillagász Flammarion Camillere és olyan írókra is, mint Zola. Ez annak a nyilvánvaló jele, hogy Orosz olvasta a korabeli irodalmat és tudományt és azért hivatkozott rájuk, hogy az olvasóit is erre készítse.

Az egyik első jele Orosz „új” írásmódjának az, amikor Edith, a főszereplő azt mondja a pszichológusnak, akivel húgáról, Nóráról konzultál, hogy „nincsenek hisztérikus nők, nincsenek perverz nők ... Csak gonosz, elvetemedett nők és aljas férfiak vannak” (Orosz 1907b, 8). De a szöveg többi részében Orosz jól bejáratott és megszokott elbeszélésmódot használ, amikor a nők és férfiak szépségéről beszél, ami gyakori a szövegben: a nőknek mind szép fehér bőrük van, csillogó szemük, szép hosszú fekete vagy szőke hajuk, karcsú csípőjük, elegáns kezük, és így tovább, a férfiak pedig „fenségesek” és erősek (ld. pl. 1907b, 43). A főszereplők között zajló bonyolult érzelmi és társadalmi történések közepette, amikbe házasságok és más kapcsolatok révén bonyolódnak vacsorákkal és más társas eseményekkel teli pazar környezetben, Orosz részletesen beszámol Nóra érzelmeiről és gondolatairól, köztük egy leszbikus kapcsolatról is, amit Nóra apja fivérének feleségével, Madelaine-nel folytat (1907b, 47, 56–58, 70–71). Madelaine maga is hangsúlyozza ezt a kapcsolatot, amikor azt mondja, hogy „érzéki örömmel” szeretne élni és ilyeneket megtapasztalni, úgy, mint Zola regényeinek főszereplői teszik (Orosz 1907b, 56). A későbbiekben, és ez kivételes a korabeli magyar regényirodalomban, Nóra elcsábítja apja fivérét, Armandot is, aki Madelaine férje – a kapcsolat szexuális beteljesedése kiolvasható a szövegből –, és ez a

vérfertőző kapcsolat igen erősen jelen van a regényben, annak ellenére, hogy Nóra végül mielőtt meghal „megtér istenhez” (Orosz 1907b, 69–70).

A *Bozótly Nóra grófnő*t a sajtó nagyrészt pozitívan fogadta, és noha a feljegyzésekben olyan kijelentések is szerepelnek, miszerint a szöveg „erotikus” (pl. d.t. 1918), ez nem járt Orosz szövegének semmiféle kritikájával, ami legalábbis meglepő: a szöveget talán nem olvasták el elég alaposan a kritikusok, vagy ugyanezek a kritikusok „megengedőek” voltak. Az, ami a következő évtizedben és azután történt, volt az, ami Orosz társadalmi, személyes és érzelmi helyzetét új szintre emelte. Nevezetesen, 1908-ban, azaz ugyanabban az évben, amikor Orosz férjhez ment, és egy évvel azután, hogy két regényét is publikálta, Orosz két másik nőíróval együtt Budapesten kritikai lapot alapított *Női Élet* címmel, azzal a szándékkal, hogy a modern nők életét érintő kérdéseket és problematikákat tárgyaljanak benne és hogy segítsék modern magyar nők intellektuális érdeklődését (lásd *Ellenzék* 1908). A szerkesztők csak női szerzőségű cikkeket akartak kiadni. A lap másik két szerkesztője Alba Nevis (Unger Ilona) (1886-1963) – erotikus költemények, realista novellák és színdarabok szerzője (ld. pl. Mák 2018) – és Beck Blanka (1880-1964) voltak, az utóbbi főleg mint költő publikált. Továbbá 1908-ban Orosz egyetlen ismert színdarabját, *A két házasságot* színpadra állították Nagyváradon. A színdarab *méssaliance* házasságokról szólt, ahol egy arisztokrata (rendszerint a férfi) egy kevésbé előkelő állású nemessel vagy nem nemesi rangúval házasodik. A színdarabról írt újságcikkben a névtelen újságíró azt írta, hogy a darab a társadalmi fontossága és implikációi miatt volt érdekes és hogy Orosz a közönség nagy meglepődésére szerepelt személyesen az egyik szereplő alakjában (*Az Újság* 1908; a színdarab kézírata nem található).

Orosz hányattatásai 1918-ban kezdődtek, és ez az, ami Orosz élettörténetét és helyzetét – ld. a nőirodalom és az erotikus irodalom perifériakussága a magyar irodalomban – a korai huszadik század egyik érdekes és jelentős társadalmi-irodalmi jelenségévé emeli, egy teljességgel egyedi helyzetbe. Ez a helyzet egyedi, ugyanis Orosz társadalmi helyzete (az, hogy ősi nemesi családból származott és birtokos arisztokráciába házasodott), továbbá nőíró pozíciója, valamint a legfelsőbb kormányzati szintekről és a magyar római katolikus egyház legfelsőbb szintjeiről történő beavatkozások az életébe és az ezeket követő események, azaz hogy az arisztokrácia egy tagját elmeegógyintézetbe zárják egy püspök állításai alapján: ilyen helyzetek távolról sem szokványosak az európai társadalmakban, mivel az elitek (azaz az arisztokrácia) „problémái” általában nem eredményeztek semmi olyasmit, mint ami Orosszal történt. Ha egy arisztokrata, akár férfi akár nő, túllépett bizonyos határokat, akkor legfeljebb „kiközösítették”, de nem zárták be egy elmeegógyintézetbe (hacsak nem pénzről például örökségről volt szó...) és ez

lehet az oka annak, hogy miért tekintette az esetet számtalan újságcikk írója kivételesnek.

1918-ban, amikor Orosz férjét, Jeszenákot kivezényelték az orosz frontra, Orosz új regény megírásába kezdett *Intézmények* címmel, ami egy olasz bíborosnak és egy zárda főnöknőjének a szerelmi afférjáról szól (d.t. 1918) és társadalmi összejöveteleken Orosz részeket olvasott fel belőle. Egy magasrangú egyházi tisztviselő (azaz Prohászka, lásd alább) és a felső tízezer egyik nő tagja (aki ugyancsak közel állt Prohászka-hoz) nyilvánvalóan halottak a regény kéziratának olvasásáról Orosz által és úgy gondolták róluk szól, ezért megpróbálták megakadályozni a kiadását. Noha ebben nem jártak sikerrel, a magasrangú egyházi tisztviselő egyik barátja, egy bizonyos dr. Tóth János (1864-1929) nemsokára a Belügyminisztérium élére került és közbenjárásának köszönhetően a nyomozóhatóság feje, dr. Hetényi Imre (1862-1930), beidézte Oroszt az irodájába, ahol is többször felszólította arra, hogy ne publikálja a regényt (d.t. 1918). Amikor Orosz hazaért, a rendőrség már a házában várta, és visszavitték Hetényi irodájába, ahol kényszerzubbonyt adtak rá, a rendőrség pedig átszállította a Lipótmezőre, a hírhedt elmegyógyintézetbe Budapest egyik külvárosában (d.t. 1918). Itt említeném meg, hogy a cölibátusban élő papság és a „testi szerelem”, valamint az erotika témáit tekintve valószínűleg Orosz *Bozóthy Nóra grófnőjét* és a kiadatlanul maradt *Intézményeket* (megjegyzés: a kézirat nem található) illeti az elsőség, noha Orosz témakezelését nem sokkal később felülmúlta Erdős Renée (1879-1956) 1922-ben megjelent regénye, a *Santerra bíboros* (Erdősről és az erotikus narrációról lásd pl. Kádár 1997; Kemenes-Géfin és Jastrzębska 1998; Varga 2010).

Orosz történetét és az elmegyógyintézetet – legalábbis azon újságcikkek alapján, melyek 1918-ban, az elmegyógyintézetbe zárásakor és azután íródtak – az osztályhelyzet, a vallási intézmények és a politika kontextusában kell megérteni: az újságcikkek írói mintha arra céloznának, hogy történt valami Orosz és az 1905 és 1927 közt Székesfehérváron püspök és teológus Prohászka Ottokár (1858-1927) között. A különbség az, hogy a cikkek egy részében Oroszt jelenítik meg „őrültként”, és Prohászka az, akit egy őrült nő zaklat a szerelmével, és aki ezért „jogosan” kéri a rendőrség segítségét (*Az Est* 1918; d.t. 1918; maz 1924; *Szegedi Friss Újság* 1924); más cikkek viszont azt sugallják, hogy amit Orosz mond, az valószínűleg igaz, de ez még nem igazolja a rendőrség túlzásba vitt reakcióját, és azt, hogy elmegyógyintézetbe zárták (p.r. 1918). Akármelyik változatnak is hiszünk, a tény tény marad: egy felsőbb osztálybeli nőíró, aki semmiféle jelét nem adta az „őrültségnek” sem nyilvánosan, sem a családjában, kényszerzubbonyban visznek elmegyógyintézetbe olyan intrikák miatt, amelyekre egy püspök – aki a római katolikus vallásnak, azaz az ország legnagyobb felekezetének a püspöke, és ezért nagy politikai és társadalmi

bázissal bíró hatalmat képvisel – bujtotta fel az elkövetőket. Egy másik cikkben, ami a *Népszavában* jelent meg 1918-ban, azt írják, hogy Orosz maga vallotta be, hogy szerelmes volt Prohászkaéba, és hogy gyakori vendég volt a férfinál 1914-től kezdve, afférjuk is volt, és hogy abban reménykedett, hogy Prohászka majd feleségül veszi (lásd p.r. 1918): 1917-ben ugyanis Orosz elvált Jeszenáktól. Ugyanebben a cikkben az is szerepel, hogy a rendőrség (azaz Hetényi) birtokában volt leveleknek, amiket Orosz írt Prohászkanak:

Előbb [Hetényi] a regény kiadását akarta őt [Oroszt] eltántorítani, majd amikor ez nem sikerült, fölmutatott neki néhány levelet, amelyet ő a püspöknek írt, és amelyekben nógatta, hogy váltsa be ígéretét és vegye el őt feleségül. Sajnos – mondotta a bárónő – azokat a leveleket, amelyeket ő írt nekem, nincs módomban megmutatni, mert azokat férjem megsemmisítette, még mielőtt elváltunk. De hiszen én nem is akartam erről a botrányról még a rokonaimnak sem említést tenni, mert én a püspököt szerettem és irtóztam attól a gondolattól, hogy az ő neve belekerüljön ebbe a tébolydai históriába. Ámde most látom, milyen finom gavallér volt a püspök. Képes volt a legdiszkrétebb leveleimet kiadni kezéből. Nagyon kiábrándultam belőle. Most már megmondhatom önnek pirulás nélkül, hogy igenis viszonyom volt vele. Nem egyszer úgy ebédeltünk együtt, hogy velünk voltak a püspöki rezidencián egy érseki titkár meg egy kanonok is. (Az illetőket névleg is megnevezte.) Egyébként úgy értesültünk, most már a püspök úr is elismer annyit a viszonyunkból, hogy 5-6szor beszélt velem, de csak „lelki vigasz” nyújtása miatt. Mert eleinte azt is letagadta, hogy ismer. (p.r. 1918)

Prohászka püspök a bárónőre 1912. május 2-án utal a naplójában, de tagadja, hogy viszonyuk lett volna, nem vall be ilyesmit, mint ahogy azt a „p.r.” szignóval ellátott a fenti cikk szerint állítólag megtette: „A nők lelke sokszorosan morálisabb, mert érzékenyebb és tisztább; aki nem ilyen, az lesiklik s ily piszkosokkal nem volt dolgom; az egyetlen X bárónő, tévedt utamba, egy hisztérikus s perverz asszony. Isten látja a lelkemet, hogy semmi közöm sincs hozzá!” – írja (Prohászka 2011-2013, 299–300). A Prohászka-Jeszenák affér híre külföldi lapokhoz is eljutott és az *Albuquerque Morning Journal* (USA) 1918-ban a következőket írta róla:

A Vienna Neues Journaltől. Jeszenak Jaul [Paul] bárónőt, aki a budapesti arisztokrácia tagja és közismert író, erőszakkal elmeorvosintézetbe helyezték. Az ügyet tisztázandó először olyan állítások jelentek a sajtóban, hogy a bárónő elzárását előkelő rokonai rendelték el, akik elleneztek, hogy legfrissebb regénye, ami a budapesti társasélet botrányos erkölcstelenségeivel foglalkozik, kiadásra kerüljön. A budapesti *Eight o'Clock Journal* most feltárja, mi volt az igazi oka annak, hogy a bárónőt éjszaka erőszakkal elhurcolta otthonából, majd fogságba vetette féltucat álarcos férfi. Úgy tűnik, a hölgy

szerelmes volt Dr. Prohaska Ottokar-ba [sic], Stuhlweissenburg [Székesfehérvár] püspökébe, aki, noha más egyházi méltóságok jelenlétében bevallotta, hogy ő is viszonzta a bárónő érzéseit, úgy ítélte meg, hogy az egyházi fegyelem érdekében ildomos a bárónőt egy távoli helyre vitetni. (*Albuquerque Morning Journal* 1918, 6)

Összességében, a fenti sajtótudósítások alapján elképzelhető, hogy Orosz tényleg szerelmes volt Prohászka, bár a köztük lévő húszéves korkülönbség kérdésessé teszi a viszonyt és annak feltételezett szexuális komponensét: 1918-ban Prohászka hatvan, Orosz negyven éves volt. Említésre méltó, hogy Prohászka a konzervativizmus kiemelkedő alakja volt, akit elismertek a római katolikus nevelés előremozdítása érdekében végzett fontos munkájáért, de aki hírhedt volt antiszemita írásairól is (lásd pl. Fazekas 2015). Ha nem számítjuk az Orosz és Prohászka közti korkülönbséget, Prohászka pozíciója (azaz az, hogy püspök volt) sem valószínűsíti, hogy tényleg azon gondolkodott volna, hogy feleségül veszi Oroszt és otthagyja az egyházat, de ez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy viszonyuk lett volna, beleértve annak „beteljesülését” is. Orosz maga valószínűleg nem volt antiszemita, ugyanis az 1908-ban alapított *Női Élet* két társszerkesztőnője mindketten zsidó származásúak voltak. Orosz történetének további furcsa aspektusát adja egy 1923-ból származó újságcikk, ami szerint Oroszt letartóztatták Bécsben királpárti kijelentései miatt, és az osztrák rendőrség deportálta (*Jövő* 1923; *Neues Wiener Tagblatt* 1923; Ausztria 1919-ban már köztársaság volt, a törvény tiltotta a nemesi rangokat és a monarchia nyilvános támogatása büntetendő dolognak számított). Egy másik újságcikk 1924-ben hosszabb történetet közölt arról, hogy Orosz már fiatalkorában is baloldali és szocialista lett volna, hogy az 1910-es években orosz anarchistákkal lakott együtt Zürichben és Párizsban, és hogy 1924-ben nincstelen koldusként élt Temesvár utcáin (*Szegedi Friss Újság* 1924). Az 1924-es utolsó újságcikk és a legutolsó 1989-ből származó rövid cikk között eltelt időben tudtommal nincs más feljegyzés Oroszról a nyilvános sajtóban vagy bármi más dokumentációban. Az 1989-es „Filmnovella. 'Vagy amit akartok'” című cikket „K.B.” újságíró jegyzi, és ugyanezt a szocialista és anarchista, később koldussá lett Oroszról szóló történetet mondja el, de arra nem utal, hogy Oroszt 1923-ban Bécsben királpártiságért letartóztatták volna. Az, hogy az Oroszról szóló újságcikkekben a politikai spektrum két ellentétes vége (szocialista-anarchista és királpárti) szerepel, furcsa, mivel ez a két ellentétes véglet aligha lehetséges, ezért különös hézagok vannak abban, ahogy Oroszt érzékelik. Véleményem szerint sokkal valószínűbb, hogy királpárti volt és sok szempontból konzervatív, és hogy 1924-ben talán nehéz idők jártak rá, de az nem valószínű, hogy koldus lett volna, aki az utcán élt.

Mivel Orosz írásművészetéről és életéről nincsenek publikált és levéltári források, ezért nem valószínű, hogy valaha is több adat áll majd rendelkezésünkre ezekről, mint amit itt közlök. De mégis amellett szeretnék érvelni, hogy a rendelkezésre álló anyag alapján lehetséges (re)konstruálni valamit abból, ami történt/történhetett: volt egy nőíró, aki eleinte viszonylag sikeres volt, és újságok ünnepelték a regényeit, aztán férjhez ment, és megtette azt, amit vártak tőle, és gyerekeket szült. Úgy tűnik, a házassága boldogtalan volt a harmadik és negyedik gyereke 1912-es és 1915-ös születése között, és Orosznak viszonya volt egy magasrangú római katolikus pappal 1914 és 1918 közt. Azt nem tudjuk, hogy igaz-e – mint azt Orosz állította az őt meginterjúvoló újságíró tolmácsolásában –, hogy a pap is szerelmes volt belé, bár én azon az állásponton vagyok, hogy lehetséges, noha kérdéses, hogy a püspök otthagya volna érte az egyházat, hogy feleségül vegye. Ami kihámozható a társadalmi, politikai, irodalmi és nőirodalmi kontextusokból, az az, hogy Orosz, a nőíró volt az, akinek 1924-re „csődbe jutott” az élete, de azt újra csak nem tudjuk, hogy hogyan jutott el 1934-re Berlinbe, ahol aztán meghalt (ez ugyanaz az év, amikor lánya Adrienne doktorátust szerez). Nincs magyarázat arra a feljegyzésre sem, ami szerint orosz anarchistákkal kapcsolatban álló szocialista volt az 1910-es években, hogy aztán 1923-ban Bécsben letartóztassák királpárti kijelentésekért, amik, mint fentebb írtam, a politikai és társadalmi spektrum két ellentétes végét képezték. Az 1923-as év mint a bécsi letartóztatás éve és az 1924-es tudósítás Oroszról mint temesvári koldusról sem áll össze, akár azért, mert akkor alig pár hónap alatt maradt egy fillér nélkül és lett koldus, akár azért, mert ez nem pont úgy, vagy egyáltalán nem is úgy történt meg, ahogy beszámoltak róla. Természetesen mindez nem feltétlen releváns az írásai értelmezését vagy a püspökkel folytatott „afférját” tekintve, de igenis fontos, hogy újra felfedezzük nőíróknak a szövegeit, amik így hatással lehetnek a nőirodalom-értésünkre, illetve általában véve az irodalomértésünkre, és szélesíthetik őket. Ezek a „hatások” magukban foglalják a nőíróknak a már említett „újra-felfedezését”, de azoknak a női hangoknak az újra-felfedezését is, amelyek eltérnek a „normától”, például mert a női jogokért emelnek szót, vagy azoknak a női hangoknak az újra-felfedezését, amelyek a nők erotikus képzeletéről szólnak, és amelyek mindegyike, állítom, jelen van Orosz regényeiben. Végezetül, de nem utolsó sorban, Orosz regényei és élettörténete fontosak a „perifériális” és „kisebb” irodalmak helyzetét tekintve is, és azt a már említett érvet tekintve, hogy az ilyen irodalmakra többet kellene figyelni, mint ahogy ez a magyar és minden más irodalomban történik és következetesen több tudományos munkát publikálni róluk.

Köszönetemet fejezem ki Kádár Juditnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Louise O. Vasvárinak (Stony Brook University & New

York University) és Zsadányi Editnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem) tanulmányom olvasása után küldött megjegyzéseikért és javaslataikért.

Horváth Györgyi
Irodalomtörténész

1. Felhasznált irodalom

Albuquerque Morning Journal. 1918. „From the Vienna Neues Journal.” June 30, 1918.

Az Est. 1918. „Az örült báróné szerelmes levelei.” 1918. február 16.

Az Ujság. 1908. „Bemutató Nagyváradon.” 1908. május 9.

Borgos, Anna. 2006. „Mi ez a nagy sikoly? Nőiség, testiség és pszichoanalízis háború előtti magyar nőírók műveiben (Erdős Renée, Bródy Lili, Török Sophie).” In Lóránd Zsófia, Schreiber Tamás, Vaderna Gábor és Vári György (szerk.) *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Budapest: L'Harmattan. 51–64.

Borsod. Miskolczi Értesítő. 1900. „Czinizmus és idealizmus.” 1900. május 30.

Cao, Shunqing. 2013. *The Variation Theory of Comparative Literature*. Heidelberg: Springer.

Cao, Shunqing, és Zhoukun Han. 2017. „[The Theoretical Basis and Framework of Variation Theory](#).” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 19 (5).

Clarke, Ida Clyde, és Lillian Ballance Sheridan. 1944. „Hungarian: Alba Nevis.” *Women of 1924: International*. Ida Clyde Clarke és Lillian Ballance Sheridan (szerk.) New York: Women's News Service, 214.

„Csicseri Orosz Adrienne a lipótmezei tébolydában.” d.t. 1918. *Pesti Napló*, 1918. február 15.

D'haen, Theo. 2013. „[Major Histories, Minor Literatures, and World Authors](#).” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 15 (5).

Diera, Bernadett, Mészáros Zsolt, és Zsadányi Edit (szerk.). 2011. *Női szerzők a huszádik század első felében*. Budapest: Villanyspenót.

Ellenzék. 1908. „Női Élet.” 1908. augusztus 29.

Erdős, Renée. 1922. *Santerra bíboros*. 2 kötet. Budapest: Athenaeum.

- Fazekas, Csaba. 2015. „The Genesis of 'Hungarism': Bishop Ottokár Prohászka and the Extremist Right in 1920s Hungary.” *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 35 (5): 40–66.
- Heti Szemle*. 1907. „Két regény.” 1907. július 3.
- Iparos Lap*. 1907. „Róma diadala.” 1907. május 29.
- Jövő*. 1923. „Monarchista magyar bárónő a bécsi bíróság előtt.” 1923. február 1.
- Juvan, Marko. 2013. „[Worlding Literatures between Dialogue and Hegemony](#).” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 15 (5).
- Kádár, Judit. 1997. „A legerotikusabb magyar író: Erdős Renée.” *Szerep és alkotás*. Nagy Beáta és S. Sárdi Margit (szerk.) Debrecen: Csokonai. 117–124.
- . 2014. *Engedelmes lázadók. Tutsek Anna, Lux Terka, Tormay Cecile, Erdős Renée, Kaffka Margit, Kosáryné Réz Lola*. Budapest: Jelenkor.
- K.B. 1989. „Filmnovella. 'Vagy amit akartok'.” *Észak-Magyarország*, 1989. július 22.
- Kemenes-Géfin, László, és Jolanta Jastrzębska. 1998. *Erotika a huszadik századi magyar regényben 1911-1947*. Budapest: Kortárs.
- Magyar Nemzet*. 1903. „Várszínház.” 1903. október 13.
- Mák, Ferenc. 2018. „Női szenzibilitás a századforduló bácskai irodalmában.” *Hungarológiai Közlemények* 19: 104–107.
- maz. 1924. „Egy volt borsodi urileány borzalmas életregénye.” *Reggeli Hírlap*, 1924. július 19.
- m.r. 1903. „Zenei kultusz az új horvát bán családjában.” *Magyarország*, 1903. július 9.
- Nagy, Iván. 1857-1868. *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 12 kötet. Pest: Ráth.
- Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*. 1923. „Die ausgewiesene Monarchistin.” 1 Februar 1923.
- Oláh, László. 1992. *Két levelesláda vallomása nyolc évszázadról*. Toronto: Stephen Vörösváry Publishing.
- Orosz, Adrienne Csicseri. 1900. *Czinizmus és idealizmus*. Miskolcz: Forster, Klein és Ludvig.

- 1907a. *Róma diadala. Keresztény-szociális regény*. Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa.
- 1907b. *Bozóthy Nóra grófnő*. Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa.
- Országos Ellenőr*. 1907. „Bozóthy Nóra grófnő.” 1907. július 29.
- Pilisi, Lajos. 1918a. „Riccardo Almarosa. Húsvéti regény a Schwartzzerben.” *Világ*, 1918. március 28.
- 1918b. „Báró Jeszenák Pálnét elbocsátották a Schwartzerből is.” *Világ*, 1918. április 5.
- p.r. 1918. „Ép elmével a tébolydában.” *Népszava*, 1918. február 16.
- Prohászka, Ottokár. 2011-2013. *Napló*. 3 kötet. Székesfehérvár: Prohászka Baráti Kör.
- Showalter, Elaine (szerk). 1993. *Daughters of Decadence: Women Writers of the fin-de-siècle*. London: Virago Press.
- Szegedi Friss Ujság*. 1924. „Az élet útja.” 1924. július 17.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. 1993. „Kafka Margit prózája. Az irodalmi feminizmus kezdete Magyarországon.” *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, and Nyerges Judit (szerk.). Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 2, 1185–1194.
- 1996. „Margit Kafka and Dorothy Richardson: A Comparison.” *Hungarian Studies* 11 (1): 77–95.
- 1999a. „[From Comparative Literature Today Toward Comparative Cultural Studies](#).” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 1 (3).
- 1999b. „Configurations of Postcoloniality and National Identity: Inbetween Peripherality and Narratives of Change.” *The Comparatist: Journal of the Southern Comparative Literature Association* 23: 89–110.
- 2006. „Hungarian.” *Encyclopedia of Erotic Literature*. Gaëtan Brulotte és John Phillips (szerk.). London: Routledge. 1, 650–54.
- 2010a. [nobilitashungariae: List of Historical Surnames of the Hungarian Nobility / A magyar történelmi nemesség családneveinek listája](#). West Lafayette: Purdue University Press.
- 2010b. [Records of the Tötösy de Zepetnek Family / A Zepetneki Tötösy család adattára](#). West Lafayette: Purdue University Press.

- 2014. „Eroticism, Sexuality, and Pornography in Late Nineteenth- and Early Twentieth-century Hungarian Literature.” *Cowrie: A Journal of Comparative Literature and Culture* 2: 1–18.
- Varga, Virág. 2010. „*Amíg egy asszony eljut odáig.*” *Magyar bestseller írók a 20. század első felében.* Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.